

Bestaat toeval?

Klaas Landsman
Radboud Universiteit Nijmegen

Waarom toeval?

— [Continue overgang van dagelijks leven naar wiskunde

— [“cutting edge” research toegankelijk voor vwo-6

— [Lange en interessante geschiedenis

— [Toepassing in alle takken van wetenschap

— [Persoonlijke fascinatie

Wat is toeval?

— [Tot 20e eeuw: toeval komt door onwetendheid

— vóór wetenschappelijke revolutie: alles bepaald door God

— na 17e eeuw: natuurwetten zijn deterministisch

— kansrekening “vulgair”: ontwikkeld i.v.m. gokspelen

— [20e eeuw: toeval kán intrinsiek zijn

— kwantumtheorie

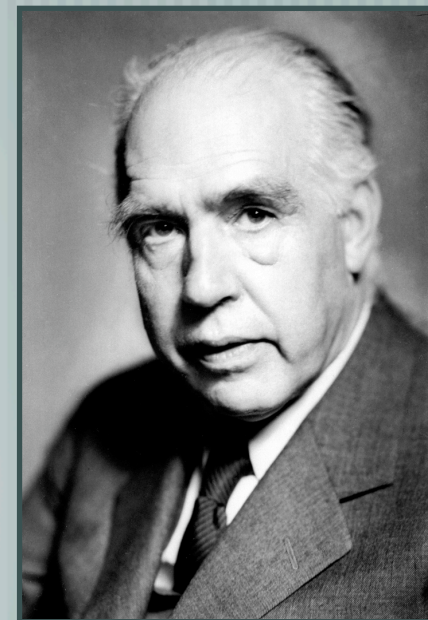
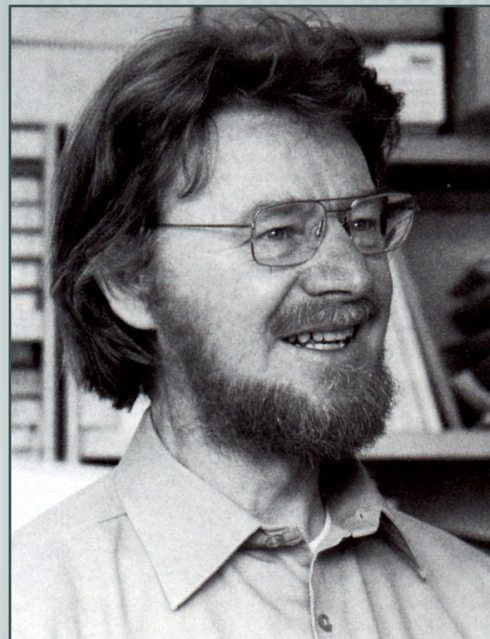
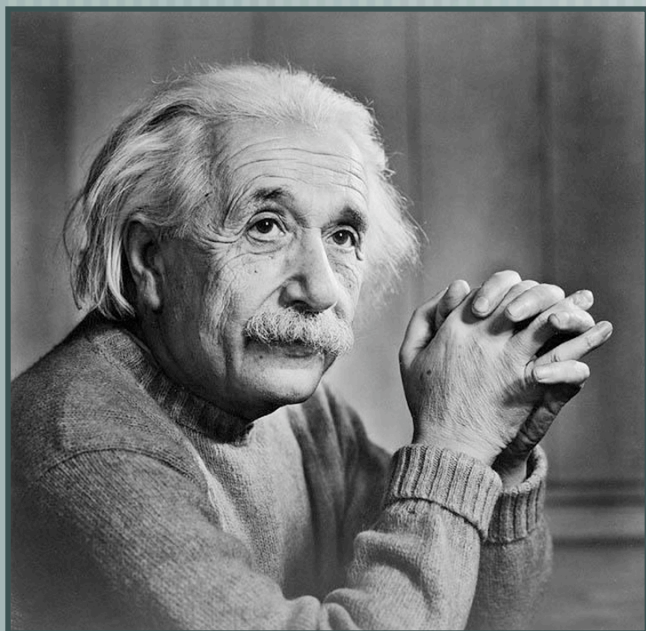
— genetica en bevolkingsstudies

Einstein-Bohr debat (1927-1949)

— [Bohr: kwantumprocessen zijn intrinsiek toevallig (radio-activiteit etc.)

— [Einstein: natuur is deterministisch, kwantumtheorie is onvolledig

— [Bell (1964): wiskundig argument (kijk naar correlaties)

Enquête met drie vragen

A	B	C
+	-	-
-	+	+
-	-	+
+	-	-
+	+	-
+	+	+
+	-	-
-	-	+
-	+	+
-	+	-

— [$P(A \neq C) = 8/10$

— [$P(A \neq B) = 6/10$

— [$P(B \neq C) = 4/10$

$$P(A \neq C) \leq P(A \neq B) + P(B \neq C)$$

Ongelijkheid van Bell

Stelling: $P(A \neq C) \leq P(A \neq B) + P(B \neq C)$ geldt voor iedere tabel

Bewijs. $P(A \neq C) = \#(++-)/N + \#(+--)/N + \#(- - +)/N + \#(-++)/N$

$$P(A \neq B) = \#(-+-)/N + \#(+--)/N + \#(+ - +)/N + \#(-++)/N$$

$$P(B \neq C) = \#(++-)/N + \#(-+-)/N + \#(+ - +)/N + \#(- - +)/N$$

$\Rightarrow$ alle vier termen in linkerlid komen ook in rechterlid voor;

$$\text{Stelling} \Leftrightarrow 0 \leq 2(\#(-+-) + \#(+ - +))/N \quad \square$$

Toeval uit onwetendheid

Stelling: Als een toevalsproces uit onwetendheid voortkomt,
dan voldoen de correlaties aan “de” ongelijkheid van Bell

Bewijs. i) de aanname houdt in dat:

1. er een verzameling uitkomsten X is (bijv. $\{+++ , ++- , \dots , ---\}$)
2. iedere uitkomst $x \in X$ een bepaalde kans $p(x)$ wordt toegedicht

ii) Deze kansen voldoen aan regels kansrekening (“Dutch Book” stelling)

iii) Ongelijkheid van Bell volgt uit directe berekening $\square$

Intrinsiek toeval

Stelling: Als een toevalsproces uit onwetendheid voortkomt,
dan voldoen de correlaties aan de ongelijkheid van Bell

Gevolg: Als een toevalsproces de ongelijkheid van Bell schendt,
dan is het toeval intrinsiek (i.e. niet uit onwetendheid)

Voorbeeld: Einstein-Podolsky-Rosen correlaties (1935)

Bevestigd door Aspect (1982), Zeilinger (2004), ...

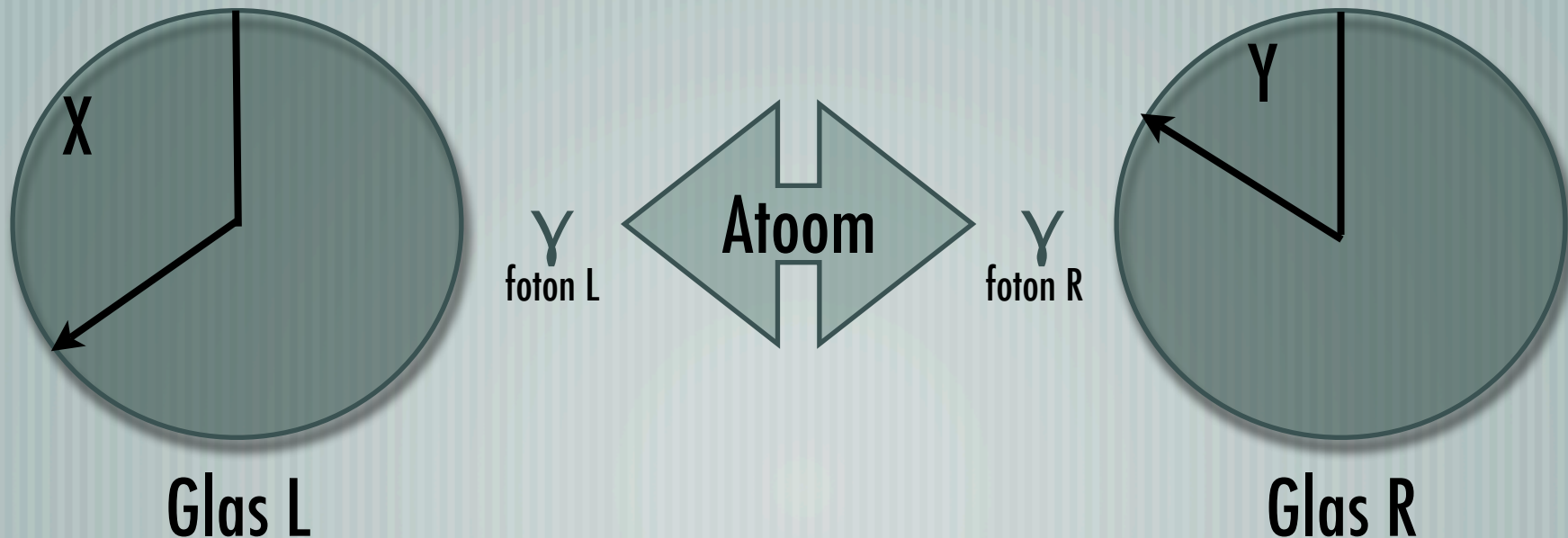

EPR-correlaties

Vraag X: wordt foton doorgelaten door polaroidglas met hoek X? ($X = A, B, C$)

Complicatie: gelijktijdig stellen van vragen X en Y aan 1 foton onmogelijk

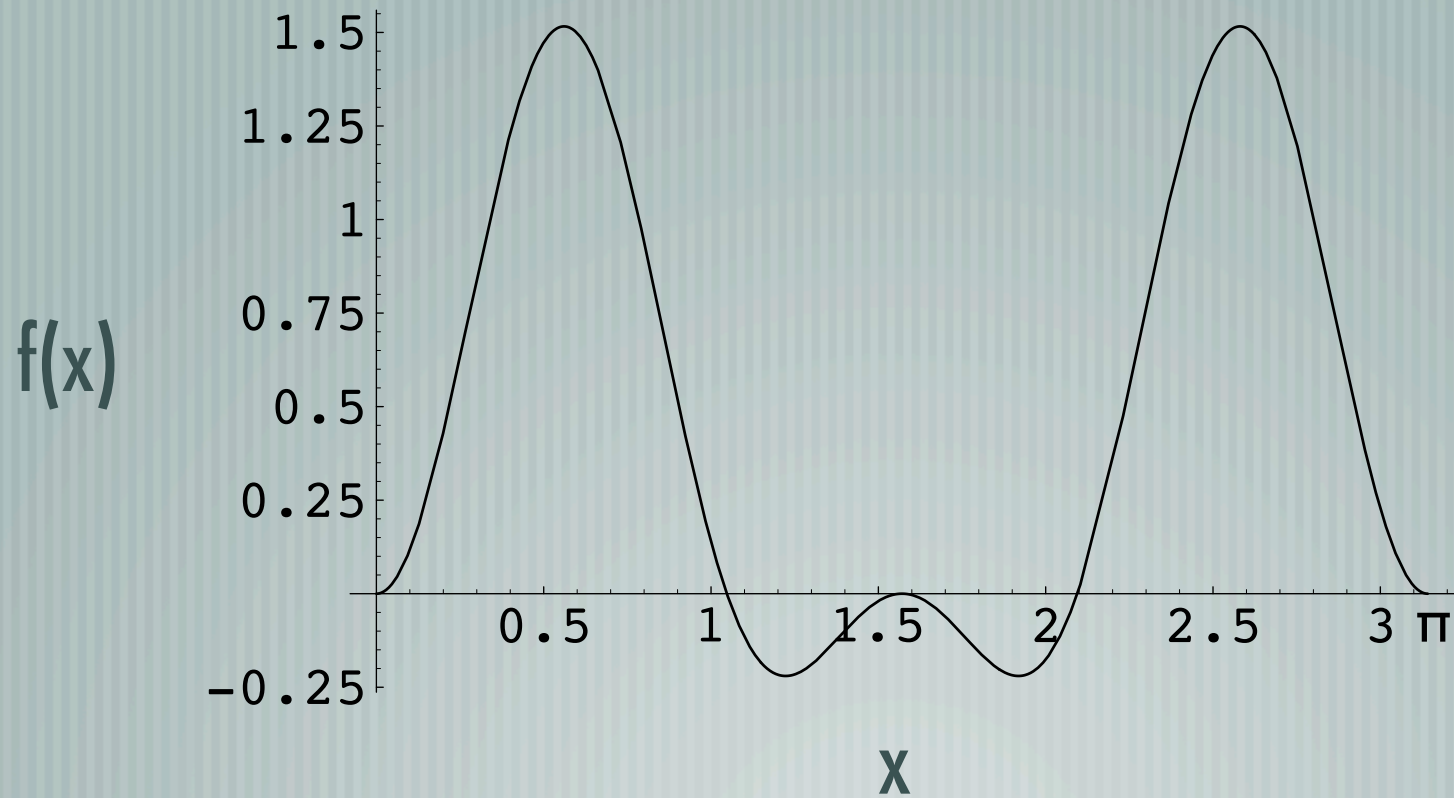
Oplossing: stel X aan linkerhelft, Y aan rechterhelft van gecorreleerd paar

Test van Bell-ongelijkheid

- [Meetuitkomst: $P(X \neq Y) = \sin^2(X-Y)$ $X = A, B, C$
- [Bell-ongelijkheid: $0 \leq P(A \neq B) + P(B \neq C) - P(A \neq C)$
- [Kies nu: $A = 0, B = 3x, C = x$
- [Bell-ongelijkheid: $0 \leq \sin^2(3x) + \sin^2(2x) - \sin^2(x)$
- [Klopt dit? Kijk op de grafische rekenmachine!

Toeval bestaat!

$$f(x) = \sin^2(3x) + \sin^2(2x) - \sin^2(x)$$

Vertaling naar onderwijs

— [Soort lesmateriaal:

— Profielwerkstuk vwo-6 in NT profiel (op school of universiteit)

— Module in wiskunde D of NL&T

— [Prikkel leerlingen die exacte studie overwegen

— [Daag leerlingen uit!

Inhoud project

— [Oefenen met tabellen (twee, drie en vier vragen)

— [Correlaties uit enquêtes voldoen aan Bell-ongelijkheden

— [Correlaties uit onwetendheid voldoen aan Bell-ongelijkheden

— [Schending Bell-ongelijkheden in foton-experiment

— [Kwantumtheorie voor beginners (vectoren & inproduct in platte vlak)

— [Epiloog (determinisme, vrije wil, bewustzijn, ...)

Evaluatie try-outs

- [Profielwerkstukken: 7 leerlingen, 7 middagen (met Evelien Bus)
  - trouwe opkomst (van verre) en goede sfeer
  - grote moeite met eenvoudige oefeningen (huiswerk nooit af)
  - niet open voor fascinatie en diepgang onderwerp
- [Nijmeegse tweedaagse: 15 leerlingen, 1 dag
  - “Waarom geen financiële wiskunde?”